

mez; fakat kendisinde olan bütün malın iki payını nefret edilen kadından olan oğluna vermekle ilk doğan olarak onu tanıyacaktı; çünkü o kuvvetinin başlangıcıdır, ilk doğanın hakkı onundur" (Tesniye, 21/15-17). Bu ifade, Hz. İsmâil'in ahidden ve mirastan mahrum bırakılmasıyla ilgili ifadeyle (Tekvîn, 17/21; 21/10) çelişmektedir. Tevrat'a göre Hz. İbrâhim'e önce, "Senin zürriyetin İshak'ta çağrılacaktır" (Tekvîn, 21/12) denildiği halde daha sonra, "... onu yakılan kurban olarak takdim et" (Tekvîn, 22/2) denilmesi de bir çelişkiyi düşündürmektedir.

Tevrat'a göre Hz. İbrâhim'in İshak'ı kurban etmek üzere götürdüğü mekân Moriya (Moriyya, Mōriyâh, Moriah) diyarıdır. Moriah kelimesinin gerek etimolojisi gerekse nereye delâlet ettiği tam olarak bilinmemektedir. Bir yoruma göre Moriah, "uzaktan görülebilen" yani "yüksek yer" demektir. Onkelos targumunda Moriah diyarı "ibadet, tapınma yeri" olarak çevrilmiştir. Talmud bilginleri Moriah'ı mûr dağı ile alâkalandırmışlardır. Mûr bitkisi Filistin'de bulunmamaktaydı ve Arabistan'dan getiriliyordu. Şu halde Moriah diyarı diye adlandırılan yer mûr diyarı yani Arabistan olabilir.

Yahudi geleneği kurban yeri olan Moriah diyarını, Moriah dağı veya Kudüs'teki tapınak tepesiyle aynıleştirmektedir, fakat bu geç döneme ait bir gelenektir. Ahd-i Atık'te bir de Moriya dağı vardır. Hz. Süleyman'ın mâbedi inşa ettiği bu tepe, tarihçi Josephus'un nakline göre İshak'ın kurban edilmek istendiği Moriah diyarının dağı ile aynıdır. Onkelos targumu, Tekvîn'in (22/14) açıklamasında Hz. İbrâhim'in oğluna gelecek nesillerin bu raya ibadete geleceklerini söylediğini nakleder. Çünkü bizzat İbrâhim orada Yehova'ya ibadet etmiştir. Kudüs targumu ise İbrâhim'in, oğlu İshak'ı kurban etmek istediği o yerdin "Yehova'nın sunağının, evinin dağı" diye bahseder. Ancak Kitâb-ı Mukaddes'te ne Dâvûd'un yaptığı mezbah (II. Samuel, 24/25; I. Tarihler, 21/26), ne Hz. Süleyman'ın mâbedi inşasında (I. Krallar, 6/1-38; II. Tarihler, 3/1-17), ne esaret sonrasında mâbedin ikinci yapılışı ne de mâbedin Makkabîler döneminde temizlenişinde İbrâhim'in İshak'ı kurban etme hadisesine ve bu işin aynı yerde olduğuna temas edilir. Ayrıca gerek peygamberler gerekse İbrâniler'e Mektup'un yazarı ve diğer yazarlar, ataları İbrâhim'in oğlunu kurban ettiği yerle kendi ibadet mekânları arasındaki bu bağı zikretmemişlerdir (DB, IV, 1281-1283).

Tevrat'a göre Hz. İbrâhim, kurban etme hadisesinden sonra tepenin aşağısında bekleyen uşaklarının yanına yalnız dönmüştür (Tekvîn, 22/19). Bu da İsmâil'in durumuna daha uygundur, çünkü İslâmî telakkiye göre İsmâil'i orada bırakıp Ken'ân diyarına yalnız dönmüştür.

İslâmî kaynaklardaki bilgilere göre İsmâil uzun boylu, güzel yüzlü, kırmızımsı tenli, kalın boyunlu, geniş omuzlu, elleri ve ayakları uzun, çok güçlü ve kuvvetliydi. Ok atıcılıkta olduğu gibi ata binicilikte de mâhirdi. Yabani atları yakalayıp ehli-leştirirdi. Babası Hz. İbrâhim'in vefatından sonra gerek Kâbe gerekse hac işlerine dair hizmetleri yürütmeye devam etti. İlk olarak Kâbe'ye örtü koydu. Allah ona peygamberlik verdi ve elli yıl peygamberlik etti. Cebrâil'in hac menâsîkini öğretmesinden sonra Hz. İsmâil bunu Hicaz halkına duyurmuş, Kâbe'nin hizmet ve nezâreti ömrünün sonuna kadar kendi uhdesinde kalmıştır (Tecdîd Tercemesi, VI, 22). 137 yaşında vefat etmiş ve Hicr'e annesi Hâcer'in yanına defnedilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcû'l-'arûs, "İsmâ'il" md.; *Müsned*, I, 236, 297, 306-307, 334, 365; II, 107; Buhârî, "Cihâd", 78, "Enbiyâ", 8, 9, 12, "Menâkıb", 4, "Megâzî", 48, "Hac", 54; Müslim, "Fezâ'il", 1; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 20; İbn Mâce, "Tib", 36; Tirmizî, "Menâkıb", 1, "Tib", 14; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 604, 609; Ezrakî, *Ahbârü Mekke* (Melhas), I, 54-59; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 247-316; a.mlf., *Câmî'u'l-beyân*, XXIII, 75-89; Sa'lebî, *'Arâ'isü'l-mecâlis*, Beyrut 1985, s. 79-102; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 306-310; Mevâhib b. Ahmed el-Cevâlikî, *el-Mu'arreb* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Tahran 1966, s. 7, 13, 14; Kurtubî, *el-Câmî'*, XV, 97-114; İbn Kesir, *Kıssa'ü'l-enbiyâ*, s. 229, 233, 303-307; a.mlf., *Tefsirü'l-Kur'ân* (nşr. Sâmî b. Muhammed es-Selâme), Riyad 1418/1997, VII, 27, 32-33; Firûzâbâdî, *Beşârîr* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İlmiyye), VI, 39-41; *Tecdîd Tercemesi*, VI, 22; VII, 231-233; IX, 115-127; Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* (nşr. Sâlih Ahmed eş-Şamî), Beyrut 1412/1991, I, 110-113; Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhib*, Kahire 1854, I, 117-121; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 230; A. Legendre, "Ismael", *DB*, III/I, s. 990-992; a.mlf., "Moriah", a.e., IV, 1281-1283; J. Horowitz, *Koranische Untersuchungen*, Berlin-Leipzig 1926, s. 91-92; Hamidüddin Ferâhî, *er-Re'yü's-sa'ihî fi men hüve'z-zebih*, A'zamgarh 1414/1994, s. 103-105; C. C. Torrey, *The Jewish Foundation of Islam*, New York 1933, s. 49; D. Sidersky, *Les origines des légendes musulmanes dans le Coran et dans les vies des prophètes*, Paris 1933, s. 48-53; A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân*, Baroda 1938, s. 63-64; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1990, VII, 414-417; a.mlf., *Kur'an Ansiklopedisi*, İstanbul, ts. (Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı), XII, 344-348; R. Firestone, *Journeys in Holy Lands*, Albany-New York 1990, s. 39-178; a.mlf., "Abraham's Son as the Intended Sacrifice", *JSS*,

XXXIV/1 (1989), s. 95-131; Mustafa Âsim Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Ankara 1993, I, 170-236; R. Paret, "İsmâ'il", *EP* (Fr.), IV, 192-193; Y. Elitzur - H. Z. Hirschberg, "Ismael", *Ejd.*, IX, 80-82; S. Fisch, "Midrash ha Gadol", a.e., XI, 1515; İsmail Durmuş, "İbn Hazm", *DİA*, XX, 59.

ÖMER FARUK HARMAN

□ TÜRK EDEBİYATI. Hz. İsmâil Türk edebiyatında doğumundan başlayarak çocukluğu, gençliği ve peygamberliği gibi yönleriyle ele alınmış, özellikle annesi Hâcer'le birlikte Mekke'de bırakılması, burada zemzemin fışkırmaması, babası İbrâhim tarafından Allah'a kurban edilmek istenmesi, buna razı olup sabır göstermesi ve Kâbe'nin inşaatında babası ile beraber çalışmasından bahsedilmiştir. Türk edebiyatında Hz. İbrâhim'i konu edinen eserlerin çoğunda Hz. İsmâil'den de söz edilmektedir. Bu hususta kaleme alınan ilk eser, Abdülvâsi Çelebi'nin (ö. 817/1414-15'ten sonra) *Haliinâme* adıyla tanınan mesnevisidir. Bu eserde İsmâil'in doğumundan başlayarak hayatının babası ile birlikte geçen devresinin hikâyesi Kur'an, tefsir, hadis ve diğer mukaddes kitaplarla İsrâiliyat türü rivayetlerde yer alan bütün ayrıntılarıyla anlatılmıştır.

Sa'lebî'nin *'Arâ'isü'l-mecâlis* ile Kisâ'il-nin *Bed'ü'd-dünyâ ve Kıssa'ü'l-enbiyâ* adlı kitaplarında Hz. İsmâil'e geniş yer verildiği gibi bu eserlerin Türkçe çevirileri başka kaynaklardan elde edilen bilgilerle de zenginleştirilmiştir. İlk Türkçe kıssa-i enbiyâ olan Rabgûzî'nin eserinde İsmâil, babası İbrâhim'e ayrılan geniş bölüm içinde "Kıssa-i İsmâil" başlığı altında ve "Kıssa-i Zebh-i İsmâil", "Kıssa-i Binâ-i Kâ'be" alt başlıklarıyla yer yer kısa manzumelelerin de bulunduğu bir bölümde anlatılmıştır (*The Stories of the Prophets: Kıssa'at-Anbiyâ* [nşr. Boeschoten v.dğr.], I, 94-107; *Kıssa'ü'l-enbiyâ* [nşr. Aysu Ata], I, 65-74). Bunların dışında Adudüddin el-İlcî'ye izâfe edilen, ancak Kara Yâkub lakabı ile bilinen Ya'kûb b. İdrîs el-Karamânî'ye ait olduğu anlaşılan *İşrâku't-tevârih* adlı kitabın Âlî Mustafa Efendi tarafından genişletilerek yapılmış tercümesi olan *Zübdetü't-tevârih*'ini (Süleymaniye Ktp., Resid Efendi, nr. 663; diğer nüshaları için bk. TCYK, s. 337-338), Çerkezoğlu Mehmed'in *Kıssa-i Enbiyâ Tercümesi*'ni (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1117), müellifi meçhul yazma halindeki peygamberler tarihiyle (TCYK, s. 348-353) diğer peygamberler yanında Hz. İsmâil'in mucizelerinden de bahseden, müellifi meç-

hul *Mu'cizât-ı Enbiyâ* adlı kitabı (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4443) ve manzum-mensur karışık olarak kaleme alınmış yine müellifi bilinmeyen *Siyer-i Enbiyâ'yı* da (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4338) zikretmek gerekir (TCYK, s. 438-439).

Hız. İsmâil hakkındaki müstakil eserlerin bir bölümünü halk için kaleme alınmış manzum ve mensur dinî hikâyeler teşkil etmektedir. Bunların içinde en tanınmış olanı, Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-necât*'inin yazma ve basma nüshalarının sonundaki kısa manzum hikâyeler arasında bulunan seksen-doksan beyitlik *Kıssa-i İsmâil ve İbrâhîm Aleyhime's-selâm*'dır (*Hikâye-i Mevlidi'n-Nebî*, İstanbul 1311). Burada ağırlıklı olarak İsmâil'in kurban edilmesi hadisesi anlatılmakta ve özellikle onun teslimiyeti konusu ele alınmaktadır. "İbrâhim geldi buyurdu Hâcer'e / İsmâil'in yıkayıp saçın tara / Donların yu hem ellerin kına / Benim ile bile oduna gele" beyitleriyle hikâye İsmâil ve annesi etrafında işlenmekte, böylece hikâyelere baba-ana-oğul üçgeninde gelişen olaylarla zenginleştirilmiş acıklı ve ibret verici bir boyut kazanmıştır. İsmâil'e ait bilgilere yer veren eserlerin başında Mevlânâ'nın *Meşnevî*'si gelir. İbrâhim peygamberin başından geçen çeşitli olaylar tasavvuf ve hikmet diliyle nasıl yorumlanmışsa İsmâil'e ait olaylar da aynı mahiyette açıklanmıştır. Bunlar arasında Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Hz. İsmâil'in kurban edilişi üzerinde ayrı bir önemle durduğunu söylemek mümkündür (Gölpınarlı, *Mesnevi ve Şerhi*, I, 66; II, 93, 160; III, 242-243; VI, 203, 601). Mevlânâ, İsmâil'le ilgili olaylara diğer eserlerinde ve özellikle *Dîvân-ı Kebîr*'inde de sık sık temas etmiştir (a.g.e., II, 49-50). *Muhammediyye* ("Faslün fî tertîbi'l-enbiyâ aleyhimüsselâm" başlıklı bölüm içinde, s. 71) ve *Envârü'l-âşîkin* ("Mebhas-i İsmâil aleyhisselâm" başlığı altında müstakil olarak, s. 69-72; "Mebhas-i İbrâhim aleyhisselâm" başlığı altında ise dolaylı bir şekilde, s. 58-69) gibi eserlerle Mekke ve Kâbe hakkında yazılmış kitapları da bu kısımda zikretmek gerekir. Ahmed Fakih'in *Kitâbü Evsâfı Mesâcidi's-şerife*'siyle Gubârî Abdurrahman'ın *Kâ'benâme*'si gibi menâzil-i hac, menâsik-i hac türü eserler de bu grup arasında yer alır.

Hilye-i enbiyâlarda Hz. İbrâhim'le beraber İsmâil'in vasıflarının da zikredildiği görülmektedir. Nûri mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınan *Hilye-i Peygam-*

berân'da (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1715/5) sözü edilen on dört peygamberden biri Hz. İsmâil'dir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan (Emanet Hazinesi, nr. 1181) müellifi meçhul, her sayfası müstakil levha halinde tertip edilmiş manzum-mensur *Hilye-i Peygamberân*'da da ona bir sayfa ayrılmıştır.

Fuzûlî'nin *Hadikatü's-suadâ* adlı eserinin "Fasl-ı İbtîlâ-yı Halîlullah Aleyhisselâm" başlığı altında İsmâil'in kurban edilişi üzerinde durulmakta, şeytana karşı çıkışı ve babasına itaati vurgulanmaktadır. Hâcer'in ağızından şeytana cevap olarak söylenen, "Cân ile bizden eğer hoşnûd ola cânânımız / Câna minnettir onun kurbânı olsun cânımız" beytiyle Hz. İbrâhim'in söylediği, "Derd-i aşk-ı yâr gönlüm mülkünün sultânıdır / Hükm onun hükmü-durur fermân onun fermânıdır" ve İsmâil'in, "Cânımı cânân eğer isterse minnet cânıma / Can nedir ki onu kurbân etmeyem cânânıma" gibi beyitler okuyucuyu âdeta Kerbelâ Vak'ası'nın gönlü yakıcı elemi hissetmeye hazırlamaktadır.

Hız. İsmâil etrafında gelişen olaylar arasında babası tarafından annesi Hâcer'le birlikte Mekke'de bırakılması, zemzem ortaya çıkmasına sebep oluşu (bundan dolayı zemzem kuyusu için "bi'r-i İsmâil" tabiri kullanılır), Mekke şehrini kurması, burada babasıyla birlikte Kâbe'yi bina etmesi, kurban edilmesi, şeytana karşı gelmesi önem arzeder. Bilhassa kurbanla ilgili olaylar kurban bayramını konu alan idyiyelere, diğer birçok hususiyeti de ilâhî, devriye ve duraklara malzeme teşkil etmiştir. Yûnus Emre'den beri Hz. İsmâil'in kurban edilişi üzerinde çok durulmuştur. Bir devriyesinde, "Şimdi adım Yûnus-durur ol demde İsmâil idi / Ol dost için Arafat'a kurbân olup çıkan benem" derken aynı zamanda haccın menâsikinden olan Arafat'a çıkmak, kurban kesmek gibi vecibelere de işaret etmektedir. "İsmâil'e çaldım bıçak bıçak ana kâr etmedi / Hak beni âzâd eyledi koç ile kurbandayım" beyti kurban olayını anlatmaktadır. Fuzûlî'nin, "Gerçi İsmâil'e kurban gökten inmiş kadr için / Hak bilir kadr için İsmâil ona kurbân olur" beyti âşik ile mâşuk arasındaki derin muhabbeti ifade etmektedir. Osman Şems Efendi'nin, "İyd-i visâl-i yârda zibh-i azîm olur / Her kim ederse rûh-ı revânın fedâ-yı aşk" beyti sevgilisine kavuşmak isteyen âşığın bunun için geçici ruhunu, canını aşka feda etmesi, vuslat bayramında ulu bir kurban kesmesi

gerektiğini ifade eder. Bağdatlı Rûhî'nin, "Feyz-i Hak'tan bulsak İsmâil ü Yûsuf rütbesin / Yine ol sâhib-kemâlin kuluyuz kurbânıyız" beyti ise hem İsmâil'in gösterdiği sabır ve itaat sebebiyle Allah katında derecesinin yüksekliğine işaret etmekte, hem de kulun rütbesi ne kadar yükselse de Allah katında kul olmaktan öteye varamayacağını belirtmektedir. Âşıklar canlarını sevgili için kurban etmek istedikleri zaman da Hz. İsmâil söz konusu edilir. Ahmed Paşa'nın, "San İsmâil'dir çeşmin ki yatar hançer altında / Ya İbrâhim'dir zülfün ki olmuş gülsitân âteş" beyti buna işaret eder. Ayrıca sevgilinin kırıkları âşığın canını almak üzere çekilmiş Hz. İbrâhim'in elindeki hançere, âşığın gözü de İsmâil'in teslimiyetle bakan gözüne benzetilmiştir. Hayâlî Bey'in, "Muje hançerle İbrâhim'e dönmüş / Göz İsmâil-veş teslime benzer" beyti bu anlayışı ifade eder. Tevhidlerde her peygamber bir vasfıyla anılırken Hz. İsmâil itaat ve sabrı ile ele alınır. Ahmedî'nin, "Sensin İbrâhim'e veren azm ü İsmâil'e sabr / Hem veren Ya'kûb'a hüsn ü Yûsuf'a hüsn ü cemâl" beyti buna örnek gösterilebilir. İslâm terbiyesinde İsmâil ayrıca ana babaya, bilhassa babaya itaatin örneğini teşkil eder. Çeşitli vasıflarıyla Türk halk edebiyatında da Hz. İsmâil hakkında destanlar kaleme alınmıştır. Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ Müzesi'nde bulunan bir mecmuada XVII. yüzyılda yazılmış, Süleyman adlı bir şahsa ait olduğunu tahmin ettiği bir destandan söz etmektedir. Âşık Perverî de kaleme aldığı otuz dört kıtalık bir destanında Hz. İsmâil'in kurban edilişini anlatmıştır (Gencosman, s. 516-522).

BİBLİYOGRAFYA :

- Rabgûzî, *The Stories of the Prophets: Qışaşa al-Anbiyâ* (nşr. ve trc. H. E. Boeschoten v.dğr.), Leiden 1995, I, 94-107; a.mlf., a.e.: *Kışaşa'l-enbiyâ* (nşr. Aysu Ata), Ankara 1997, I, 52-78; a.mlf., a.e. (nşr. İsmet Cemiloğlu, 14. Yüzyıla Ait Bir Kısa-sı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi içinde), Ankara 1994, s. 156-162; Yûnus Emre Divânı: *Tenkitli Metin* (haz. Mustafa Tatçı), Ankara 1990, II, 176, 316, 332, 395; Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediyye*, İstanbul 1289, s. 71; Ahmed Bican, *Envârü'l-âşîkin*, İstanbul 1261, s. 57-71; Fuzûlî, *Hadikatü's-süedâ* (haz. Şeyma Güngör), Ankara 1987, s. 34-44; Gubârî Abdurrahman, *Kâ'benâme*, İstanbul 1990; Kemâl Edip Kürkçüoğlu, *Osman Şems Efendi Divânı'ndan Seçmeler*, İstanbul 1996, s. 111-113, 215, 379, 380; *Mekke İlahîsi*, İstanbul 1318, s. 12; Ali Nihad Tarlan, *Divan Edebiyatında Tevhidler*, İstanbul 1936, s. 6, 65; Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1943, s. 112; TCYK, s. 337-338, 348-353, 438-439; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, Ankara 1972, III, 168; a.mlf., *Mesnevi ve Şerhi*, İstanbul 1973-74, I, 66; II, 49-50,

93, 160; III, 242-243; VI, 203, 601; Kemal Zeki Gencoşman, *Türk Destanları*, İstanbul 1972, s. 516-522; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 25, 194; E. Kemal Eyüboğlu, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul 1975, II, 322; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiir Sözlüğü*, Ankara 1989, I, 509-510; M. Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divânı'nın Tahlili*, Ankara 1990, s. 26; H. İbrahim Şener, "Neşâtî'nin Hilve-i Enbiyâsı", *DÜİFD*, I (1983), s. 294; "İsmail", *TDEA*, V, 2; Günay Kut, "Abdülvâsi Çelebi", *DİA*, I, 283-284; Mustafa Uzun, "Hilve", a.e., XVIII, 46.

MUSTAFA UZUN

İSMÂİL

Tuna deltasında
eski bir Osmanlı kalesi
ve kasabası.

Bugün Ukrayna Cumhuriyeti'nde Besarabya'nın güneyinde, Bucak denilen kesimde, Tuna'nın Karadeniz'e dökülen kollarından biri olan Kilya üzerinde Romanya sınırına yakın önemli bir liman şehri olup Türkçe söylenişine benzer şekilde Izmail adıyla anılır.

XVI. yüzyılda bir Osmanlı kasabası olarak kuruldu. Kasabanın bulunduğu yerde eski bir yerleşme yeri olup olmadığı bilinmemektedir. Buranın bir Ceneviz kalesi olarak kurulduğu yolundaki iddialar doğru değildir. 889 (1484) yılında II. Bayezid'in kapitanlarından İsmâil Bey tarafından ele geçirildiği için İsmâil adıyla anıldığı şeklinde Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler başka kaynaklarla doğrulanamamaktadır. Şehrin adının kumluk yer anlamına gelen Smil'in Türkçeleşmiş şekli olduğu iddiası Slavca bazı nehir adlarına dayalı etimolojik yakıştırmalar dışında sağlam bir kaynağa dayandırılmamaktadır (Dron, sy. 23-24 [1995], s. 103-104). İsmâil'in de içinde bulunduğu bölgenin II. Bayezid'in Kili ve Akkirman'ı alması sonucu Osmanlı hâkimiyetine girdiği tahmin edilmektedir. Söz konusu bölgede öteden beri Tatar kabilelerinin varlığı bilindiğine göre İsmâil adının bunlarla ilgili olması ve küçük bir Tatar yerleşmesi olarak kurulmuş bulunması kuvvetle muhtemeldir. Daha geç tarihli belgelerdeki eskiye yönelik atıflardan İsmâil'in Tuna üzerinde hayli hareketli bir geçit yeri olduğu anlaşılmaktadır. 945'teki (1538) Boğdan seferi sonrasında Osmanlı idaresinin Bender havalisine doğru genişlemesiyle kuzeyde Ukrayna steplerinden ve batıda Tuna boyundan Karadeniz'e, oradan da İstanbul'a uzanan güzergâhtaki gelişmeye

aday iskân merkezleri arasında yer alan İsmâil'in adına resmî kayıtlarda ilk defa 16 Rebûlâhîr 967 (15 Ocak 1560) tarihli bir hükümde rastlanır. Buna göre Boğdan Voyvodası Aleksandr, Akkirman sancak beyinin Tuna üzerinde İsmâil adlı bir yerde "köy kondukmak" istediğini, eskiden burada bir köy bulunduğunu, ancak ahâlisinin "yaramaz" olması sebebiyle harap hale geldiğini, burada bir köy kurulursa Bender Kalesi civarındaki gayri müslim halka zarar geleceğini şikâyet etmişti (BA, MD, nr. 3, hk. 694, 697).

İsmâil'in bir askerî istihkâm olarak teşkili 998'den (1590) sonra oldu. Ticaretin giderek yoğunlaşmasıyla artma eğilimi gösteren Kazak saldırılarına karşı tahkîm edildi. Bu küçük geçit yeri, artan ticaret sebebiyle yeniden canlandırıldı. Dârüssaâde ağalarından Mehmed Ağa'ya temlik edilerek bir kasaba haline getirilmesi ve emniyetin sağlanması için burada bir küçük askerî istihkâm (palanka) yapılması emredildi (BA, MD, nr. 66, hk. 49). Muharrem 998 (Kasım 1589) tarihli mülknâme de İsmâil Geçidi'nin oldukça tehlikeli bir yer olduğu, sürekli eşkiya tehdidi altında bulunduğu, gelip geçenlerin soyulduğu, bunun için buranın imar ve iskânının gerektiği, bu amaçla Dârüssaâde Ağası Mehmed'e temlik edildiği belirtilmektedir. Ayrıca İsmâil'in bir iskele olduğu, tüccarın uğraması sebebiyle burada bir gümrük oluşturulduğu da ifade edilmektedir (TK, TD, nr. 36). Böylece kasabanın oluşumu için ilk faaliyetler başlatılmış oldu. Nitekim bundan yaklaşık dört yıl sonra yapılan Şevval 1000 (Temmuz 1592) tarihli ilk tahririn sonuçlarını ihtiva eden defterde, İsmâil'in Bender sancağına bağlı bir kaza merkezi statüsünde bulunduğu kayıtlıdır (TK, TD, nr. 71). Tahrir yapıldığı sırada Mehmed Ağa ölmüş, buradan elde edilen vakfa ait vergi gelirlerinin bir kısmı Kudûs ve Haremeyn fakirlerinin ihtiyacına, bir kısmı da İstanbul'daki cami, medrese, dârülhadis, hankah gibi yapılara tahsis edilmişti. İsmâil'in bu ilk sayımına göre burası küçük bir kale (muhtemelen ağaçtan veya topraktan yapılmış bir palanka), onun dışında sivil yerleşme mekânından ibaret fizikî kapasitesiyle kıyaslanmayacak ölçüde kalabalık nüfuslu bir kasaba idi. Kalede otuz altı muhafız bulunuyordu. Kale dışında ise elli üç süvari yerleşmişti. Sivil yerleşme kısmında, kalenin önündeki gölün diğer yakasında yeni kurulmuş Şehreküstü adlı müslüman mahallesinde altmış yedi erkek nüfus kaydedilmişti. Bunların önemli bir kısmı

Tatar asıllıydı. Yine kale dışında olduğu anlaşılan, hristiyanların yaşadığı on mahalle vardı. Bu mahallelerde 1008 erkek nüfus kayıtlıydı. Bütün bu rakamlar, henüz yeni kurulmuş olan bu küçük yerleşme yerinin kısa sürede hızla gelişmiş olduğunu, en az 4-5000 dolayında dâimî bir nüfusu bulunduğunu, bunda vakıf statüsünün ve avâz türü vergi muafiyeti tanınmasının önemli rol oynadığını göstermektedir. Buradaki gayri müslim nüfusunun adlarından anlaşıldığı kadarıyla Boğdanlı, Eflakli, Kazak-Rus, Rum, Bulgar gibi karışık gruplar oluştuyordu. Daha geç dönemlerde bunlara Ermeni ve yahudiler de katıldı. Kasabanın çevresindeki tarım alanlarının üretim faaliyetleri arasında ziraata dayalı mahsuller, özellikle de buğday, arpa, pirinç gibi tahıllar önde geliyordu. Ayrıca ticarî faaliyetin yoğunluğuna işaret eden ihtisab, pazar bâcı, gümrük rûsûmu da önemli miktarlara ulaşıyordu. Ticaret daha çok hububat, kürk, deri, balık ve esir alışverişine dayalı idi. Meselâ gümrük resmi esir vergisiyle birlikte 6000 akçe dolayındaydı. Önemli miktarda balık avcılığı yapıldığı ve bunların fiçılarla ihraç edildiği dikkati çekmektedir.

İsmâil, Osmanlı Habsburg savaşları sırasında Osmanlılar'a karşı ayaklanan Boğdan ve Eflak voyvodalarının müşterek kuvvetlerinin Bucak yöresine yaptıkları akınlardan etkilendi. Bu arada 4000'e yakın Osmanlı askerinin bulunduğu küçük kale bunlar tarafından ele geçirilip içindeki muhafızlar katledildi. Fakat az sonra yeniden Osmanlı idaresi altına girdi. Bunun hemen ardından özellikle XVII. yüzyılın başlarından itibaren şehre yönelik Kazak baskıları arttı. Nitekim 1602'de karşı karşıya kalınan tehlike zor atlatılmıştı. 1609'da ise İsmâil halkı, Kazak ve bazı Tatar topluluklarının saldırıları yüzünden kaleden dışarı çıkamadığından yakınmıştı (BA, MD, nr. 78, hk. 786). Bütün bu tehlikelere karşı İsmâil tahkim edilmeye çalışıldı.

1060'a (1650) doğru Kâtib Çelebi bir geçit yeri olarak önemini vurguladığı İsmâil'i kalesi bulunan, İstanbul'a on beş günlük mesafede, ahâlisinin çoğunluğunu gayri müslimlerin oluşturduğu 8000 hanelik büyük bir kasaba şeklinde tarif eder. Hâne sayısı olarak verilen rakam abartılı olmakla birlikte bunun kazanın toplam hâne sayısı olma ihtimali daha kuvvetlidir. Bundan yaklaşık on yıl sonra (1067/1657) burayı gören Evliya Çelebi, İsmâil'de kale bulunmadığından söz eder.